

TOPLUMSAL BİR KALKINMA MODELİ OLARAK İSMAİL HAKKI BALTACIOĞLU'NUN DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yard. Doç. Dr. Nebahat GÖÇERİ*

Makalenin Konusu: Bu çalışma ülkemizin ilk sosyologlarından biri olan; eğitim ve din meselelerine yakın ilgi duyan, dini eğitimi Türk milleti için asli bir eğitim sayarak onun kültürel hayatımızdaki yeri ve önemini tam olarak belirlemeyi amaç edinen İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun toplumsal bir kalkınma modeli olarak din eğitimine ilişkin fikirlerini ortaya koymaya çalışacaktır.

Makalenin Amacı: Bu çalışma din eğitiminin sınırlılıklarını, görevlerini ve muhtemel açılımlarını bir eğitim sosyologunun nasıl ortaya koyduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır.

Makalenin Önemi: Din eğitimi ve öğretimi arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi ve buna bağlı olarak Din Eğitimi Biliminin gelişmesine katkıda bulunan bir eğitimcinin Din Eğitimine nasıl bir fonksiyon yüklediğini görmemizi kolaylaştıracaktır.

Problemin Önceki Durumu: Toplumsal kalkınma ile eğitim arasında bir ilişkinin olup olmadığı meselesi öteden beri tartışılmaktadır. Bu tartışma Osmanlı aydınları arasında başlamış, oradan günümüze uzanmıştır. Bu tartışma esnasında

---

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

*Toplumsal Bir Kalkınma Modeli Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun
Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*

toplumsal kalkınma ile eğitim arasında olumlu ya da olumsuz nitelikte kayda değer ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkilerin incelenmesi sonucu eğitim sistemimiz içinde genel eğitimin önemli bir kısmını oluşturan dinî eğitim ile toplumsal kalkınma arasında yakın bir ilişkinin olduğu tespit edilmektedir. Buna göre din ve dinin eğitimi a) gelişmenin ve ilerlemenin önünde bir engeldir, b) din ve din eğitimi ilerlemenin ve gelişmenin itici gücüdür. Böylece bu iki temel tez aydınlarımız arasında tartışılarak açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Ancak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun toplumsal kalkınma ile din eğitimi arasında kurduğu ilgiyi anlayabilmek için öncelikle bu tezlerin ortaya çıkmasına sebep olan tarihi ve sosyal şartların bilinmesi önem taşımaktadır. Bu yüzden meselelerin tam olarak tespiti için Türk toplumunun tarihsel geçmişine panoramik bir bakış açısı ile bakmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere XIX. yy. tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devletinde de önemli siyasî, sosyal ve kültürel değişikliklerin olduğu bir devir olmak itibariyle önemlidir. Bu yüzyıl Avrupa'da meydana gelen değişmelerin etkisi ile Osmanlı'da da değişimlere tanık olunduğu bir yüzyıl olmuştur. Genelde Osmanlı aydınları Batı kültür ve medeniyeti karşısında yenilgiye uğradığımız kanaatini taşımaktaydılar. Bu sebeple Batı kültür ve medeniyeti karşısındaki yenilgiyi önlemeye yönelik olarak Osmanlı aydınları arasında çeşitli fikir akımları ortaya çıktı. Bu fikir akımları bilindiği üzere Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık olarak adlandırılmaktadır. Bu akımlar kültür ve sosyal meselelere kendi bakış açılarından hareketle yaklaştılar ve Osmanlı Devletini bunaltan sorunlara çözüm aramaya giriştiler. Bu dönemde Türk aydınının önündeki sosyal ve kültürel meselelerin en önemlilerinden birisi toplumsal geri kalmışlık ile Türk halkının eğitim seviyesinin istenilen düzeyde olmaması idi. Geri kalmışlıktan kurtulmak amacıyla eğitim meselelerine yakın ilgi duyan aydınlarımız vardı. Bu aydınlarımızdan birisi olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu görmekteyiz. O, toplumsal ve kültürel kalkınma, din ve eğitim gibi meselelere yakın ilgi duydu. Ashında Tabii Bilimler eğitimi almış olmasına rağmen meşhur Türk sosyologu Ziya Gökalp'in de tavsiyesiyle *İçtimaiyat* (Sosyoloji) ve *Terbiye-i İçtimaiyat* (Eğitim Sosyolojisi) ile ilgilendi. O, sosyoloji anlayışı itiba-

riyle Durkheimci bir çizgiyi takip etti. Ancak o, Durkheim sosyolojisinin Türkiye'deki temsilcisi olan ve kültür ve medeniyet kavramları üzerinde hâlâ önemini kaybetmeyen fikirlere sahip olan Ziya Gökalp'i takip etti: Böylece Durkheim ve Gökalp onun fikir hayatında önemli tesirler yaptılar. O kültür ve medeniyet kavramları arasında ayırım yapan Gökalp'in düşüncelerini kabul etti. Zamanla bu kavramlara yeni açılımlar getirmeye çalışmakla birlikte yine de Gökalpçi bir çizgiyi devam ettirdi. O, Gökalp'in Türkçü düşüncelerinin gelişim seyrinin ilk basamağında ilkeleştirdiği "*Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak*" biçiminde dile getirdiği, ancak daha sonra "Türkleşmek"te karar kıldığı fikrî düşüncesine benzer bir düşünce ile "*Batılılaşmak*" ile "*Kültürleşmek*" kavramlarını sosyolojik düşüncesinin temelini yerleştirdi. Gökalp'in düşüncelerine benzer bir biçimde "*Batıya Doğru*" ve "*Türke Doğru*" isimli eserlerini kaleme aldı. Batıya Doğru isimli eserinde Batılılaşmayı modernleşme ve çağdaşlaşma bağlamında inceledi. Türke Doğru isimli eserini ise kültürel bir zemine yerleştirerek Türk kültürü vasıtasıyla kültürel bir kalkınmanın temelini atmak istedi. Böylece o, "*Türke Doğru*" adlı eserinde aslında temelinde kültür bulunan toplumsal bir kalkınmayı hedefledi. Baltacıoğlu bunu gerçekleştirmek amacıyla "*Kültürel Kalkınmanın Sosyal Şartları*" isimli eserini meydana getirdi.

Bu çalışmaların konumuz bakımından önemine gelince: Baltacıoğlu kültürel bir kalkınma hamlesi olarak anladığı toplumsal kalkınma projesinde dine ve din eğitimine büyük bir yer ayırmaktadır. Ona göre eğer toplumsal nitelikli bir Türk kalkınması olacaksa bu kalkınma süreci içinde Türkler tarafından anlaşılan ve yaşanan biçimiyle yer alan Müslümanlığın önemi büyük olacak, bu süreçte din eğitimi büyük bir fonksiyon ifa edecektir. Ancak onun bu konudaki fikirlerini belli bir sistematik örgü içerisinde vermeden önce şu noktanın tespit edilmesi gerekmektedir. Eğitim, toplum, kültür gibi meseleleri fikrî gelişim seyrinin başlarından itibaren inceleyen Baltacıoğlu'nun çalışmaları Cumhuriyetten önce ve Cumhuriyetten sonra olmak üzere iki ana dönem içerisinde ele alınabilir. Cumhuriyetten sonra yazdığı eserler ise Cumhuriyetin ilk yıllarında yazdığı eserler ve 1950'lerden sonra yazdığı eserler olarak tasnif edilebilir.

*Toplumsal Bir Kalkınma Modeli Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun
Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*

Onun Cumhuriyetten önce yazdığı eserler daha ziyade toplumsal problemlerin tespitine yöneliktir. Bunlar 1910'lu yıllardan sonraya denk düşmektedir. Bu yıllardan itibaren İsmail Hakkı Baltacıoğlu din, eğitim, kültür; toplum arasındaki meseleleri daha ziyade sosyolog gözü ile inceleyerek din eğitiminin bir anlamda sosyolojisini yapmıştır. Bu meyanda *Terbiye-i Avam* (1914), *Terbiye ve İman* (1914) ile *Din ve Hayat* (1918) sayılabilir. Bu eserlerde o, dinin toplumsal hayattaki yerini tespite yönelmiş, tahliller yapmış, din eğitiminin fonksiyonlarını ortaya koymuştur. Bu tespitlerin bir sonucu olarak din eğitiminin o yıllarda toplumsal gelişme ve ilerlemenin önünde önemli ölçüde engelleyici bir fonksiyon ifa ettiği sonucunu çıkarmıştır. Daha sonraki yıllarda bu tespitlerini de kullanarak dinin toplumsal hayattaki fonksiyonlarını tersine çevirmenin yollarını aramıştır. Zira o, dinin topluma sinmiş biçimini eleştirmektedir. Onun tespitlerine göre din eğitimi tembelliğin, ataletin, kaderciliğin, akıl ve mantık harici bir hayat sürmenin temellerini atmakta ve bütün gelişme ve ilerleme eğilimlerini daha işin başında köreltmektedir. Böylece o, din ve eğitimin karşılıklı ilişkileri içinde dinin gelişmeyi engelleyen bir biçimde anlaşıldığını tespit etti ve bunu değiştirmenin yollarını daha sonraki yıllarda ortaya koyduğu eserlerde aradı.

Onun Cumhuriyetten sonra yazdığı eserlerine gelince şunları tespit etmemiz mümkün olmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazdığı eserlerde Baltacıoğlu artık iyice sistematize etmiş olduğu eğitim anlayışını ortaya koymuştur. Bu yıllarda o *İçtimai Mektep* (1933, genişletilmiş ikinci baskı, 1942) ismini verdiği ve Türk eğitim tarihinde önemli bir tutan en önemli eserini yazdı. Bu eser ile o, *Talim ve Terbiyede İnkılab* (1912) isimli eserinden itibaren geliştirdiği "Şahsiyet Pedagojisi" anlayışını ortaya koydu. Anılan eserde o, şahsiyet pedagojisinin beş temel ilkesini "*kişilik, çalışma, çevre, verim ve başlatma*" ilkeleri olarak belirlemektedir. Ancak Baltacıoğlu *İçtimai Mektep*'te ortaya koyduğu pedagojik anlayışında dine, dinin fonksiyonlarına ve eğitimdeki yerine dair bilgiler vermez. Din ister olumlu, ister olumsuz fonksiyonları ile olsun anılan eserde yer almaz. Kanaatimizce bu durumu ülkenin o gün içinde bulunduğu sosyal ve siyasal şartlarda aramak gerekir. Gökalp'in erken yaşta vefatından (1924) sonra Türkçülüğe dayanan ve Türk kültü-

rüne değer veren düşüncenin özellikle 1940'lı yıllardan başlayarak zaman içinde yerini daha ziyade Batı kültür ve medeniyetinin temel alındığı bir Batıcılık anlayışına terk etmiş olması, din eğitiminin devlet okullarından bile zaman içinde önce azaltılması, sonra kaldırılması, toplumsal değişimde dine ve din olgusuna fazlaca yer vermeyen bir düşüncenin egemen olması, dinin gittikçe toplum hayatının dışında bırakılmaya çalışılması kanaatimizce onun din eğitimi hakkındaki görüşlerini açıklaması için uygun bir zemin yaratmamıştır denebilir. Bu dönemde dinin toplumsal gelişme ve ilerleme yönünde olumsuz etkileri olduğunu kabul eden Pozitivist fikir akımı ülkede ağırlığını hissettirmekte idi. Zaten Baltacıoğlu 1933 yılında yapılan üniversite reformu sırasında kadro dışı kalmış ve Darülfünun'daki görevi sona ermiştir. Bunun üzerine o emeğinin çoğunu 1934 yılından başlamak üzere 1978'de ölünceye kadar yayınladığı "Yeni Adam" gazetesine verir. Ancak bu arada 1941'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yeniden görev alır ve fakültenin ilk pedagoji profesörü olarak çalışmalarını devam ettirir. Ancak bu sırada dinin toplum hayatında daha fazla yer almasını isteyen toplumsal ve siyasal talepler Türkiye'de farklı bir dönemin başlamasının yolunu açar. 1950'de Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçişle birlikte Baltacıoğlu'nun yazdığı eserlerde de din eğitiminin problemlerini tespitten öte çözmeye yönelik çabalar artar. Onun din eğitiminin amacı ve hedefine ilişkin görüşleri son dönemlerde yazdığı eserlerde açıklık kazanır.

Böylece o anılan sosyal ve siyasal sebeplerden dolayı dinin toplumsal kalkınma yönünde itici bir güç olduğu tezini yeniden gündeme getirmeye başlar. Nitekim kendisi 1946-1950 yılları arasında milletvekili olarak TBMM'ye girer. Meclis kürsüsü de dahil olmak üzere fikirlerini açıklamak için nispeten daha rahat siyasal bir ortamdan yararlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü *Pedagojide İhtilal* (1964) isimli eserinde din eğitiminin fonksiyonları önemli bir tutar. Bu eser sadece İctimai Mektep adlı eserinin olgunlaşmış hali değil aynı zamanda onun *Şahsiyet Pedagojisi* adını verdiği pedagojik anlayışında dinin yerini ve önemini ortaya koyan eserdir. Onun din ve kültür meselelerini inceleyen diğer önemli eseri *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları* (1967) ismini taşımaktadır. Bu eserde o, Türk

sosyoloji geleneğinde Gökalp'le birlikte önemli bir tartışma konusu haline gelen kültür kavramını incelemektedir. Baltacıoğlu'na göre kültür bir millet yaratabilir. Bu manada Türk kültürü de Türk toplumunun milletleşme ve toplumsal kalkınma sürecinde önemli bir görev yükleneyecektir. Din de bu kalkınma sürecinde kültürleme işlevi yapacaktır. Nitekim o, yine aynı amaçla yani toplumsal kalkınmayı sağlamak amacıyla *Türk Yurdu* (1958) dergisinde dinin fonksiyonlarını ortaya koyan "*Türkiye Dinle Kalkınacaktır*" isiminde makaleler yazarak temel tezini işlemeye çalışır. O aynı amaçla *Kur'an* (1958)'in Türkçe'ye çevirisini yapar. Bu çeviride o, "*gelenekli dil*" dediği bir dil ve üslup kullanır. Yunus Emre, Süleyman Çelebi gibi İslami Türk edebiyatının en önemli temsilcilerinin diline benzer bir dil kullandığı iddiasındadır. Bununla da yetinmeyen Baltacıoğlu Kur'an tefsirini de yapmaya çabalar ve *Büyük Tefsir I* (1961) adında bir eser kaleme alarak İslam dininde Allah kavramını inceler. Bu sıralarda da *Din Yolu* adlı bir derginin baş yazarlığını yapar.¹ Bütün bu din konulu eserler vasıtasıyla o, Türkiye'de temelinde din bulunan bir sosyal kalkınma hamlesinin öncülüğünü yapmak ister. Ancak burada Baltacıoğlu'nun sosyoloji anlayışında önemli bir rol oynayan toplum, kültür, gelenek ve din kavramlarına onun yüklediği anlamı bilmek gerekmektedir.

B. BALTACIOĞLU'NA GÖRE TOPLUM, KÜLTÜR, GELENEK VE DİN KAVRAMLARI

Baltacıoğlu'nun sosyoloji anlayışında iki önemli kavram çok önemlidir. Bunlar din ve kültür kavramlarıdır. Baltacıoğlu da tıpkı Z. Gökalp gibi E. Durkheim sosyolojisinin Türkiye'deki temsilcilerinden biridir. Ancak o, fikir hayatının başlangıç safhalarında bu iki sosyologun fikirlerini ana hatlarda doğru kabul etmekle birlikte zaman içinde bazı açılardan eksik bularak tamamlamaya çalışmış-tır. Bu sebeple onun sosyoloji anlayışında Durkheim ve Gökalp'ten farklılaşan hususlara dikkat etmek gerekmektedir.

¹ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 108-109.

1) Baltacıoğlu'na Göre Toplum Kavramı:

Durkheim, toplumu on iki tane sosyal kurumdan ibaret bir birlik olarak kabul etmektedir. Bunlar; din, dil, ahlak, hukuk, bilgi, sanat, teknik, ekonomi, aile, devlet, eğitim ve sosyal morfolojidir. Durkheim bunlar arasında sosyal morfolojiyi en geniş olgu kabul ederek diğer olguları bu kavram ile açıklamak ister. Durkheim'e göre bu olguların hepsi hemen hemen aynı değerdedir. O, bu olgulara "*sosyal olgu*" (institution sociale) adını verir. Baltacıoğlu'nun anlayışına göre Gökalp de toplumu Durkheim gibi anlamaktadır. Ancak onun sosyoloji anlayışına göre ise bu olguların bir kısmı "*kuvvet*" (force), bir kısmı "*kurum*" (institution), bir kısmı da ne bir kuvvet ne de bir kurum olmayıp oluşmakta olan "*olgu ve idealler*"dir.² Onun yaptığı tasnife göre sosyal olgular üç kata yerleştirilebilir. Alt katta sosyal kuvvetler, orta katta sosyal kurumlar, üst katta ise idealler bulunur.³ O, din, dil ve sanatı sosyal kuvvet kabul ederek onları toplum yapısının temelini koyar. Zira onların toplumun yaratıcı varlıkları olduğuna inanır. Devlet, hukuk, aile, teknik, ekonomiyi ise bu sosyal kuvvetlerden üreyen kurum olarak kabul eder. Sosyal kurumların var olabilmesi için de sosyal kuvvetlerin bir toprak parçası üzerinde birleşmesi gerektiğini kabul eder.⁴ Bu üç kuvvet (din, dil, sanat) toplumlar için ana varlıklar olup sosyal işbölümünün ilerlemesiyle bu kuvvetlerden diğer sosyal kurumların doğacağını savunur. Bu anlayışını ilk defa Uluslararası Sosyoloji Cemiyetinin XV. kongresine sunduğu "*Lange, nationaté, et tradition*" adlı bildiri açıklar.

Bu teze göre sosyal olgular, *kuvvet olguları* (faits de force); *anatomi olguları* (faits d'anatomie); *görev olguları* (faits de fonction); *ülkü olguları* (faits d'aspiration) ve *genel olgular* (faits généraux) olarak beş bölümde ele alınabilir. Bunlar içinde kuvvet olguları temelde yer alır, bunlar din, dil ve sanattır. Bunlar olmayınca ötekiler olamazlar.⁵ Böylece o, din, dil ve sanatı toplumun temelini

² Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 16.

³ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 17.

⁴ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 17.

⁵ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 17

yerleştirir. Onun sosyoloji anlayışında diğer önemli kavramlar ise kùltür ve gelenek kavramlarıdır.

2) Kùltür ve Gelenek Kavramları:

Baltacıoğlu, Türkiye'nin kalkınma sorununu sosyoloji biliminin cevaplaması gerektiğine inanmaktadır. Zira sosyoloji sosyal kalkınmanın hareket noktasını belirleyebilir. Ona göre sosyal kalkınmanın hareket noktası "ulus" kavramının açıklanmasına bağlıdır. Çünkü sosyal bir kalkınmadan söz edebilmek için önce bu kalkınmayı yapacak bir ulustan söz etmek gerekir. Esasen Gökalp başta olmak üzere Baltacıoğlu da öncelikle bir ulus yaratma idealine sahiptirler.

Baltacıoğlu ulus olgusunu önceleri Gökalp sosyolojisine bağlı kalarak anlamıştır. Gökalp, Durkheim'e dayanarak ulusu *kıymet hükümleri* (jugements de valeur) ve *şey'niyet hükümleri* (jugements de réalite)nden oluşan "*din birliği ve dil birliği*" olarak tanımlamıştır.⁶ Ancak Gökalp daha sonraları bu tanımdan vaz geçerek ulusu "*kùltür birliği*" olarak açıklamıştır. Gökalp'e göre kùltür, toplumun bilincinde yaşıyan değer yargılarıdır. Din, dil, sanat gibi değer yargıları kùltürü meydana getirir. *Medeniyet* (uygarlık) ise toplumun aklında yaşıyan gerçek yargılarının, teknik kuralların tümüdür.

Ancak Baltacıoğlu Gökalp'in kùltür ve medeniyet tanımlarını yetersiz bulmaktadır. Çünkü bu tanımlar onun zihnindeki ulus olgusunu tam olarak tarif edememektedir. O, doğru bir ulus tanımı yapabilmek için biraz da asıl öğretim sahasının tabiat bilimi olması sebebiyle Lamarck'ın evrim kanununun etkisinde kalır. Evrim kanununa göre değişmeden kalmak başarısı gösteren unsurlar canlıların neslini devam ettirmesi için önemlidir. Bu yüzden o, bir toplumda, bir ulusta "*değişen ve değişmeyen*" unsurları tespit etmenin doğru bir ulus tanımı yapmak için gerekli olduğuna inanmaktadır.

Buradan hareketle o, kendi ulus tanımını yapar. Ona göre "ulus, bir gelenek birliğidir."⁷ *Gelenek* (tradition) ise bir "*toplumun tarih boyunca değişmek bilmeyen*

⁶ Baltacıoğlu, *Kùltürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 5

⁷ Baltacıoğlu, *Kùltürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 5

değer yargılarıdır.” Gelenek kavramı *âdet* (coutume) *görenek* ve *kalıntı* (survivance) kavramlarıyla karıştırılmamalıdır. Ona göre gelenekler hep iyi olup ulus, kavim veya klanın özünü meydana getirirler. Dili, dini ve sanatı bir olan toplumların bir ulus olmalarının temel nedeni din, dil ve sanat geleneklerinin bir olmasıdır.⁸ İşte Baltacıoğlu’na göre milliyet (ulusluk) sosyolojisini yanıltan düşünce “kültür” denilen “değer yargılarının” bir sosyal tipten diğerine değişiyor kabul edilmesidir. Ona göre bu durum her değer yargısı için doğru olmayıp bir sosyal tipten diğer sosyal tipe değişmeyen değer yargıları da vardır. Bunlar şu şekilde tespit edilebilir: Efsaneler, masallar, dilin cinsiyet takıları ve ekleri, cümle yapısı (sentaks), melodi ve bezeme motifleri, mimik ve komik anlayışı ve halk felsefesi değişmeden kalan geleneklerdir. Baltacıoğlu’na göre gelenekler toplumların bilinçaltına yerleştikten sonra toplumların kolektif bir kalıtı olarak varlıklarını sürdürürler. Bunun için “milliyet” (ulusluk) bir gelenek birliğidir, millet (ulus) de aralarında gelenek birliği olan bireylerin meydana getirdiği ruhsal (tinsel) birliktir.⁹ Anlaşılan onun “sosyal tip” ifadesi millet yada milletleşme sürecine giren toplumları kastetmektedir. Diğer yandan onun gelenekleri toplumların bilinçaltına yerleşen kolektif kalıtlar olarak kabul etmesi ilgi çekicidir. Bilindiği üzere bilinçaltı ve kolektif bilinç kavramları psikolojinin kavramlarıdır.

Baltacıoğlu sosyolojik fikirlerini daha net olarak açıklayabilmek için “kültür” kavramına iki farklı tanım getirildiğini hatırlatmaktadır. Bu tanımlardan birine göre kültür, bir sosyal tipten diğerine değişen yargıları demektir. İkinci tanımlamaya göre kültür, bir sosyal tipten diğerine değişmeyen değer yargıları demektir.¹⁰ Baltacıoğlu ikinci tanımı kabul etmektedir. Bu yüzden başka sosyologların “kültür” dediğine “gelenek” (tradition) demekte, kültür dememektedir. Anlaşılan o, böyle yapmakla toplumlarda değişen ve değişmeden kalan değer yargıları (kıymet hükümleri, jugements valeur) arasında zihninde oluşan çelişkiyi gidermek istemektedir.

⁸ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 7.

⁹ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 8.

¹⁰ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 10.

*Toplumsal Bir Kalkınma Modeli Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun
Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*

Diğer taraftan o, gelenek kavramını kabul etmesi ile zihinlerde oluşacak muğlaklığı da gidermek istemektedir. Zira o gelenek kavramına özel bir önem atfetmektedir. Bu yüzden gelenek ile gelenekçilik kavramlarının net olması gerekmektedir. Ona göre gelenekçilik denen olguyu gericilik ve muhafazakarlık ile karıştırmamak gerekmektedir. Bu kavramlar birbirinden farklı şeylerdir. Üstelik *gelenek* (tradition) kavramını *görenek* (routin) kavramı ile de karıştırılmamalıdır. Baltacıoğlu'na göre görenek "*yaşama hakkı kalmamış olan değer yargılarıdır.*"¹¹ Bu ayrımla o, önemini yitirmiş göreneklerin yenileriyle değiştirilebileceğini söylemek istemektedir. Yine o ısrarla *gelenek* (tradition) denen kavramın; *töre* (moeurs), *âdet* (coutume) ve *görenek* (routin) denilen değerlerle de karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü onlar, Baltacıoğlu'nun anlayışına göre bir sosyal tipten diğerine değişmektedir.¹²

Baltacıoğlu'nun bu terimler üzerinde bu kadar hassas durması sebepsiz değildir. Zira ona göre "ulusların doğmaları gibi ölmeleri de gelenekleri ile olur. Ulusların kalkınması geleneklerine kavuşmaları ile başlar. Türkiye'nin kalkınmasının temel sebebi onun geleneklerinden kopmuş olmasıdır. Bu sebeple Türkiye, gelenek birliği ve bütünlüğünü sağlamadıkça kalkınmayı sağlayamayacaktır."¹³ Anlaşılan ona göre Türk toplumu değişmeyen değer yargılarından oluşan geleneklerine dönünce kalkınma dediği sosyal değişme ve ilerleme gerçekleşecektir. Ancak bu geleneklere nasıl dönüleceği sorusunun cevaplanması gerekmektedir. İleride açıklayacağımız üzere o, bu değişimin bir reform hareketi ile mümkün olabileceğini düşünmekte ve bu reformun nasıl yapılacağını da açıklamaktadır.

Baltacıoğlu toplumları yaratan geleneklerin nasıl doğduğunu da açıklamaktadır. Ona göre ulusların doğması, yaşaması ve kalkınmasında ilk faktör, yaratıcı etken rolünü oynayan varlıklar akılla ilintili olan bilinç üstü varlıklar değildir, bilinçaltıdır. Bilinçaltını var eden şey akıl, mantık, bilim ve felsefe değil birer içsel

¹¹ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 10.

¹² Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 12.

¹³ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 12.

oluş olan din, dil ve sanattır.¹⁴ Bu noktada biz, onun birer sosyal kuvvet olarak kabul ettiği bu üç unsurdan en önemlisi saydığı dini nasıl anladığı sorusuna cevap arayabiliriz.

3) Baltacıoğlu'nun Din Olgusuna Yaklaşımı:

Baltacıoğlu'na göre din olgusuna iki türlü yaklaşılabilir. Birincisinde din, bir inceleme, düşünme, açıklama konusudur. İkincisinde din bir inanma ve yaşama konusudur. Birincisi bilim adamını, ikincisi dine inanan bir insanı ilgilendirir. Bilimsel inceleme bir akıl işi olup belli teknik ve metotlarla yapılabilir. Bu durumda bilim dini üç türlü inceleyebilir:

a) Din sosyal bir varlık, sosyal bir kurum olarak Din Sosyolojisi tarafından incelenir.

b) Din tek insan bilinci olarak, tek insanın ruhunda yaptığı etkiler bakımından Din Psikolojisi tarafından incelenebilir.

c) Din dış belirtileri bakımından değil doğrudan doğruya kendisi ve tümü olarak incelenebilir Burada dinin dış karakterleri değil, özü kavranmaya çalışarak din nasıldır sorusuna değil, din nedir sorusuna cevap aranır. Buna din metafiziği denir.¹⁵ Bu üçlü tasnif onun din metafiziğini de işin içine katması ile zaman içinde Durkheim'dan gittikçe ayrılarak dini toplum kökenli değil, vahiy kökenli saydığına bir delil olarak değerlendirebilir.

İkinci inceleme biçimi ise inançla ilgili olandır. İnanç duygu ve sezgiyle olur. Bütün insanların düşünmeden, eleyip eleştirmeden duyduğu, kendi varlığını duyar gibi olduğu bir din yaşayışı vardır, Bu yaşayışın akıl ve mantıkla doğrudan doğruya bir ilgi ve ilintisi yoktur. Bu yaşantı içsel olup sırf ve mistik bir gerçek ifade etmektedir.

Dinin metodolojik bir bakımdan incelenmesi işini önemli saydığı anlaşılan Baltacıoğlu din olgusunun objektif olarak tanımlanmasını toplumsal kalkınma için

¹⁴ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 16.

¹⁵ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 23-24.

hayati önemde kabul etmektedir. Ona göre dinin tarafsız bir bakış açısı ile incelenmesi sonunda dinin nasıl bir varlık olduğu, sosyal varlıklar arasında yerinin ne olduğu, dini var etmek yada yok etmenin insanın elinde olup olmadığı, *gericiliğin* (irtica), softalığın muhafazakarlığın din coşkunluğunun ne demek olduğu tarihte “*Reforma*” denilen hareketin ne olduğu ve dünya uluslarının dine karşı durumları, dincilik, dinsizlik ve laikliğin ne demek olduğu araştırılmalı ve cevaplar verilmelidir.¹⁶

Nitekim Baltacıoğlu buradan hareketle kendisi dini tanımlamaya ve anlamaya çalışmaktadır.

4) Baltacıoğlu'na Göre Dinin Tanımı:

Baltacıoğlu, *Sosyoloji* (1939) isimli kitabında dini, Durkheim gibi “*kutsal şeylere ait ve münakaşası asla caiz olmayan inançları taşıyan ve bu inançlara bağlı olan ve değiştirilmesi asla caiz olmayan ayinleri yapan insanların vücuda getirdiği manevi birlik*” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamada din bakımından “*kutsal olan*” ve “*kutsal olmayan*” ayrımı yapılmaktadır. Baltacıoğlu, kutsal'ın tezahür ettiği alanların inanç ve törenlerle sınırlı kalmayıp hayatın her yönünü kuşattığını ifade etmektedir. Bu haliyle din, son derece yaygın, son derece nüfuz edici bir sosyal bir kuvvet olup sosyal hayatın her yerinde vardır. Din her yere yayılarak ahlak, hukuk, dil, mimarlık, bezeme, hattatlık, müziğe vb. sinmektedir.¹⁷

Durkheim'in din tanımında yer alan “*kutsal*” toplumsal kökenlidir. Durkheim'e göre bir sosyal olayın sebebi başka bir sosyal olaydır. Bu yüzden buradaki kutsal kavramını ilahi kökenli dinlerdeki kutsal kavramından ayrı düşünmek gerekmektedir. Nitekim sonraki yıllarda Baltacıoğlu İşlam dininin kutsal anlayışına uygun tanımlar yapar. İşlam dinini Allah'ın gönderdiği din, Kur'an'ı Allah'ın kitabı, Hz. Muhammed'i en büyük peygamber olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım onu Durkheim'in din tanımından uzaklaştırmaktadır.

¹⁶ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkanmanın Sosyal Şartları*, s. 22-23.

¹⁷ Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, s. 108.

Aslında Baltacıoğlu'na göre din, aşağıda belirteceğimiz iki temel karakteri ile eğitimde önemli bir yeri olan dinî kişiliğin oluşması ve edinilmesinde belirleyicidir.¹⁸

a) Bunlardan biricisine göre dinin bilinçaltı bir varlığı vardır. Dinin bilinçaltı kısmı Din Psikolojisinin araştırma alanına girmektedir. Din, birey üzerindeki fonksiyonlarını bilinçaltına yaptığı tesirlerle göstermektedir. Buna göre din, bir takım olumsuz tesirlerine rağmen genelde olumlu bir nitelik taşır, olumlu bir fonksiyon ifa eder. Baltacıoğlu'na göre bilinçaltında kimse dinsiz olamaz. En dinsiz sanılan insanların bile bilinçaltılarında din vardır ve bu din akıl ve mantıkla çarpışmaktadır.

b) Dinin ikinci temel karakteri onun son derece yaygın ve gergin (nüfuz edici) olmasıdır. Din toplumun her kurumu üzerinde etki yapar. Dinin dil, hukuk, ahlak, sanat gibi toplumu ilgilendiren kısımları Sosyolojinin araştırma alanıdır.¹⁹ Baltacıoğlu'na göre dinin toplum üzerindeki fonksiyonlarından biri onun Türk toplumunda geri kalmışlığı körükleyen bir fonksiyon ifa ediyor olmasıdır. Dinsizlik toplumsal tezahür ve tesirleri ile ortaya çıkabilir. Bu durum aslında dinin yanlış ve eksik anlaşılması ile meydana gelir. Bu durumda din toplumsal geri kalışa sebep olur.

Burada şu tespiti yapmak mümkündür. Onun sosyal birer kuvvet olarak kabul ettiği din; dil ve sanatla birlikte bilinç altlarında varlığını sürdürmektedir. Bu var oluş değişmeyen bir gelenek yaratmaktadır. Ona göre gelenekler hep iyidir. Dolayısıyla bilinçaltındaki dil, din ve sanat yaşayışı iyidir. Bu yüzden o, bu sosyal kuvvetler içinde en önemli saydığı dinin özüne ve kaynağına olumlu bir gözle bakmaktadır. Onun itirazı, sosyal bir kuvvet olarak iyi ve doğru olan dinin sosyal kurumlar üzerindeki etkisinin ve fonksiyonlarının yanlış ve eksik anlama sonucu olumsuz neticeler meydana getiriyor olmasıdır. Yani o, dine değil, dinden toplumun anladığı ve yaşadığı şeylere itiraz etmekte, dinin fonksiyonlarını sorgula-

¹⁸ Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, s. 90.

¹⁹ Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, s. 90.

maktadır. Bu sebeple o, gelenek kavramına bu çelişkiyi gidereceği inancıyla fazla önem vermekte, zaten bu yüzden Durkheim'in sosyal kurumlar hakkındaki tanımını değiştirerek sosyal kuvvet ile sosyal kurum arasında bir ayırım yapma gereği duymaktadır.

Şimdi biz bu noktadan hareketle onun sosyal bir kuvvet olan dinin nasıl olup da bir ulus (milliyet) yaratacağını incelemeye geçebiliriz. Çünkü önce ulus yaratılacak, arkasından toplumsal kalkınma gerçekleşecektir.

C. DİNİN FONKSİYONLARI İLE TOPLUMSAL KALKINMANIN GERÇEKLEŞMESİ

1) Dinin Milliyeti Yaratması Nasıl Olmaktadır?

Baltacıoğlu'nun sosyal kuvvetler olarak kabul ettiği din, dil ve sanat ona göre milliyeti oluşturlar. Ancak o, bu fikre itiraz edilebileceğini hesaba katarak açıklamalarını buna göre yapar. Bu itirazlara göre din; değer, inanç ve törenlerden oluşmaktadır. Dinin bu yönü tartışılmaz ve değiştirilemez. Öte yandan bu inanç ve törenleri benimseyenler bir "ümmeť" oluşturur. Bunlar aynı dine inanır ve aynı törenleri yaparlar. Bu durumda dinin görevi ile milliyetin görevi birbirinden ayrıdır. Din birleştirici, milliyet ise ayırıcıdır. Böyle olunca bir ümmetten olan toplumları birleştirici olan din nasıl olur toplumları birbirinden ayıran dil ve sanat gibi milliyetin yapıcı ve yaratıcısı olur?²⁰ sorusu sorulabilir.

Onun bu soruya cevabı şudur: Böyle düşünmek insanların dini hep kendi üzerine kapanmış bir sosyal kurum olarak anlamalarından kaynaklanmaktadır. Din sosyolojisi ile uğraşanlar din psikolojisi ile uğraşmadıkları için sosyal ve kolektif bir kuvvet olan dinin insan ruhundaki bilinçaltı yaşayışını incelemezler.²¹

Ancak Baltacıoğlu, dinin milliyeti yaratan en önemli unsur olduğunda ısrar eder. Ona göre toplumsal kurumlar bir diğerinden ayrı ve birbiriyle ilgisiz değildir. Bu sebeple dini milliyetten, milliyeti dinden ayrı olarak düşünenler toplumsal

²⁰ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 99.

²¹ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 99.

kalkınmanın sadece milliyet ile olabileceğine inanırlar. Ona göre ise milliyetsiz kalkınma olmaz, dinsiz kalkınma ise hiçbir zaman olmaz. Din olmadan sadece milliyet değil toplumlar bile var olamaz. Zira ona göre millet biyolojik bir gerçek, milliyet ise sosyal bir gerçektir ve bu ayırım ona göre önemlidir. Diğer taraftan dinin sadece sosyolojik bir varlığı yoktur. Din aynı zamanda insan ruhunda derin etkiler yapan bir kuvvettir. Toplumlar dinlerinin etkisini ruhlarında hissederler. Bu yüzden her kavim, her toplum aynı dini kendine göre anlar, kendine göre duyar ve kavrar. Bunun için de din milliyeti ortadan kaldırmaz, etkisini kuvvetlendirir. Bu sebeple bir Türkün, bir Arabın, bir Afrikalının İslam dinini anlayışı aynı değildir. Dinin kavramlarına, inançlarına rengini ve benliğini veren şey milli ruhtur.²²

Onun bu fikirlerinin ortaya çıktığı döneme kısaca bir göz atarsak onun niçin böyle düşünmüş olduğunu anlayabiliriz. Osmanlı Devletinin mirası üzerine kurulan Cumhuriyet önce bir Türk ulusu yaratmayı hedefledi. Ulus bilinci ise aynı dini paylaşan insanların meydana getirdikleri ümmet bilincinden çok farklı bir bilinçtir. Gökalp haklı olarak ümmet birliğinden ayrılma ile ulus bilincinin ortaya çıkacağını savunuyordu. Baltacıoğlu ise ulus bilincinin temeline dini yerleştiriyor, onun ulus tarafından anlaşılan ve yaşanan biçimini tercih ediyor, ancak ortada henüz sosyolojik manada bir ulus yoktur. Esasen millet olma süreci modern devirlere özgü bir sosyal gerçekliktir. Bu sebeple Baltacıoğlu'nun sık sık sözünü ettiği Türkler için İslamlaşmak millileşmek olmuştur tezi bir hayli tartışmalıdır. *Ona göre Türkler Müslümanlıkla birlikte milletleşme sürecine girmiştir.* Halbuki Gökalp ümmet bilincinden ayrılma ile milliyetin oluştuğunu söylemektedir. Diğer taraftan o, dini sosyal kuvvetlerden biri olarak toplumsal bilincin temeline yerleştirirken aynı dini daha sonra ideal varlık olarak kabul etmek suretiyle toplumsal katmanların en üstüne yerleştiriyor. Her toplumun bu ideal varlıktan beslendiğini söylüyor. Böylece toplumsal idealleri sosyoloji anlayışı içine yerleştirmeye çalışarak onları sosyal bir alt yapı değil, üst yapı kurumu olarak ele almaktadır. Bu ise kanaatimizce sosyolojik anlayışında ortaya çıkan bir çelişkidir.

---

²² İsmail Hakkı, *Din ve Hayat*, s. 12.

Anlaşılan o, Gökalp'ten ayrılırken sosyal bir gerçeklik olan milliyet olgusunu dini anlamayı ve yaşamayı farklılaştıran bir olgu olarak hesaba katmaktadır. Ona göre ayrı uluslar aynı dine mensup olmalarına rağmen aynı dindarlık biçimine sahip değildirler. Esasen din ideal bir varlıktır. Bu ideal varlıktan güç alan her kavim, her ulus aynı dini ancak kendine göre kavrar, kendine göre gerçekleştirir. Onun için din birliği milliyet birliğini ortadan kaldırmaz, tersine kuvvetlendirir. Din kavramlarına, din inançlarına bütün rengini, bütün benliğini, bütün özelliğini veren milli ruhtur.²³ Onun bu şekildeki sosyolojik savunmasını belki de dini toplum hayatından tamamen çıkararak bir milliyet oluşturmaya çalışanların aşırı görüşlerine verilmiş bir cevap olarak da anlamak mümkündür.

Ancak ona göre dinin fonksiyonları milliyet yaratma ile de sınırlı değildir. Din denilen varlık, dil ve sanatla birlikte bütün öteki toplum kurumlarını var etmekle kalmamış, onları var ettikten sonra onların kaynağı ve yaratıcı özü olarak onların içinde de yer etmiştir. Bir toplumun dini o toplumun ahlakı, hukuku, felsefesi ve mimiklerinden apayrı bir varlık değildir. İşte bütün bu sebeplerle ona göre din kalkınması olmadıkça toplum kalkınması da olamaz. Tarih bu sonucun doğruluğunu göstermektedir. Ancak bunun olabilmesi için bir din reformasına ihtiyaç vardır.²⁴ Çünkü böyle bir reform hareketi onun çok önem verdiği milli kişiliği oluşturacaktır.

2) Millî Kişiliğin Oluşması

Baltacıoğlu'na göre eğitim sistemi bir yandan her milletin kendi kültürüne uygun insanlarını yetiştirmek, diğer yandan da teknik eleman yetiştirmek amacını taşımalıdır. Bunun yolu ise yetişmekle olan nesle bir yandan milli kişilik, diğer yandan teknik kişilik kazandırmak ile olur.²⁵ *Millî kişilik ise dinî kişilik olmadan oluşturulamaz. Çünkü din kişiliği bütün kişiliğin özüdür. Bu yüzden "din eğitiminin amacı (kişiyeye) din kültürünün verilmesi, onda dini kişiliğin yaratılmasıdır."*²⁶

²³ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 99.

²⁴ Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, s. 98.

²⁵ Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, s. 83.

²⁶ Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp*, s. 194.

Fakat ne yazık ki ülkemizde yapılan eğitim neticesi oluşturulmaya çalışılan kişilikler zarar görmekte ve parçalanmaya uğramaktadır. Bu ise temelde millî kişilik ile dinî kişilik arasında bir ayrıklık görmekten kaynaklanmaktadır. Aslında ona göre ortada böyle bir ayrıklık yoktur. Kişilik parçalanma kabul etmeyen bir “bütün”dür. Baltacıoğlu’na göre *millî kişilik dinî kişilikten bağımsız değildir. Millî kişilik din, dil ve sanat kişiliğinden oluşmaktadır.* Dinin toplumdaki olumlu fonksiyonları din kişiliğinin oluşturulmasında hesaba katılmalıdır.

Ona göre sosyolog ve psikologlar şimdiye kadar bir şahsiyet pedagojisi geliştirememiştir. Bu durum önemli bir eksikliktir. O, bu eksikliği giderdiği iddiasındadır. Bu iddiaya göre sosyoloji bilgisi eksik pedagoglar “içtimai şeniyet” yani “sosyal objektiflik” fikrinden uzak kalmışlardır. Bu sebeple eğitimin gaye ve felsefesinde büyük bir eksiklik göze çarpmaktadır.²⁷ Ona göre eğitimin hareket noktası insanın psikolojisi olmayıp sosyal kişiliği olmalıdır. Eğitim problemleri biyo-sosyoloji ile değil, sosyo-psikoloji ile açıklanmalı ve eğitim sosyal gerçeklik fikrinden hareket etmelidir.²⁸ Ancak Baltacıoğlu’nun her meseleyi sosyoloji ile açıklamaya çalışması kanaatimizce bir sosyolojizm tehlikesi taşımaktadır. Zira bu tavır insanın psikolojik gerçekliğini göz ardı etmekle sonuçlanabilir. Neticede o, sosyolojik bir tarafsızlıkla “cemiyetin istediği adam” yetiştirmeyi fikirleri için odak noktası yapmaktadır. Ona göre her millet kendi insanı yetiştirir. Bu itibarla her milletin insanı farklıdır. Baltacıoğlu toplumsal kalkınma için din, dil ve sanatı eğitimde işe koşmak suretiyle kültürel kalkınmada kültürü itici bir motor güç olarak devreye sokmak istemektedir. Ona göre her millet tüm din, dil, sanat gibi sosyal kuvvetleri kendine göre anlamakta ve yorumlamaktadır. Böylece anlaşılan, duyulan, hayata sinen din kültürel ve toplumsal gelişmenin başlangıcını teşkil edecektir.

3) Toplumsal Kalkınmanın Hareket Noktası

Baltacıoğlu, kişilik anlayışı içinde önemli bir yer tuttuğuna inandığı millî kişiliğin cemiyet için yetiştirilmesini istedikten sonra bu kişiliğe sahip bireylerin

²⁷ Baltacıoğlu, *İçtimai Mektep*, s. 6.

²⁸ Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, s. 73.

toplumsal kalkınma için neler yapması gerektiğinin tespitini yapmaktadır. Ona göre yapılması gereken ilk şey din vasıtasıyla toplumsal bir kalkınma sağlayan milletlerin tarihini incelemektir. Bu yolla kalkınmanın nasıl bir süreç olduğu incelenmeli ve bunun bir benzerinin bizim ÷lkemizde de yapılmasının temini yoluna gidilmelidir.²⁹ Baltacıoğlu'nun tespitlerine göre Batıda kalkınma demokrasi ile, sanat ve hatta okul ile başlamamış başta din kitabı olmak üzere dil ve sanatla başlamıştır. XVI. yy.da Luther, İncil'i ana diline çevirmiştir. Böylece halk arasında milli edebiyat doğmuştur. Milli edebiyat politikayı etkilemiş, milli devlet doğmuş, milli devlet ekonomiyi etkilemiş, endüstri doğmuştur. Endüstri kişilik ve hürriyet fikirlerini beraberinde getirmiş bu hal de demokrasiyi ortaya çıkarmıştır³⁰.

Onun tespitlerine göre Türk toplumunda din önemli bir yer tutmakta ve toplumsal hayatımızı derinden etkilemektedir. Dini nasıl anlıyorsak hayata da öylece uygulamaktayız. Onun Terbiye-i Avam'da açıkladığı üzere din (1910'lu yıllarda) toplumda son derece engelleyici, frenleyici, toplumsal gelişmelerin önünü kapayıcı bir biçimde anlaşılmakta ve yaşanmaktadır. Camilerde ve diğer dini kurumlarda yaygın olarak yapılan dini eğitim o günkü şekli ile dinamik bir özellikten tamamen yoksundur. Aksine topluma ataleti, tembelliği, miskinliği telkin etmekte ve bu haliyle son derece olumsuz bir fonksiyon ifa etmektedir. Bu tespitleri yapan Baltacıoğlu'na göre dinî terbiyede meydana gelecek her türlü uyanma doğrudan doğruya toplumun dinî hayatında meydana gelecek bir uyanma demektir.³¹ Zira ona göre problemin nerede olduğu tespit edilince işe nereden başlanacağı da tespit edilmiş demektir. Bu tespitten sonra sıra toplumsal uyanışı sağlamaya gelecektir. Dinî eğitim kendisinden beklenen toplumsal uyanışı sağlamak için öncelikle toplumsal hayatın zaruretlerinden yola çıkmalı ve bu zaruretlere bağlı olarak kendisinde bir takım değişiklik ve düzenlemelere gitmelidir. Yapılacak şey kalkınmanın hareket noktasını tespit etmektir. Bunlar İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre din, dil ve sanatta reforma gitmektir. Toplumsal kalkınmanın yolu budur. Bu re-

²⁹ Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp*, s. 67-68.

³⁰ Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp*, s. 68.

³¹ İsmail Hakkı, *Din ve Hayat*, s. 45.

formlar olmadıkça kalkınma değil kımıldanma bile olamaz. Ancak burada şu tespiti yapmak gerekmektedir. Bu devrin insanının öncelikli düşüncesi dini hurafe ve bidatlerden temizlemektir. Bu sebeple “reforma” kavramı ile ifade ettikleri şeyi böyle anlamak kanaatimizce daha doğru olacaktır.

Ona göre din reformu din kitabımız olan Kur’an’ın doğru hem de Türk dil geleneklerine uygun olarak çevrilmesi demektir.³² Baltacıoğlu Gökalp’in de etkisiyle din kitaplarının, hutbe ve vâazların Türkçe olmasını istiyordu. Bu yolla milletin dinin hakiki mahiyetini öğreneceğine ve halkta dinî bir heyecanın, uyanışın olacağına inanıyordu.³³ Bu noktada dini toplumsal bir itici güç haline getirecek olan şey din eğitimi olacaktır. Bunun yolu da din eğitiminin amacına ulaşmasından geçmektedir. Din eğitimi amacına ulaşırsa toplumsal kalkınma ve ilerleme mümkün olabilecektir. Din bütün toplumsal kuvvetleri etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla toplumun ilerlemesi ve gerilemesi dini anlamasına bağlıdır. Baltacıoğlu’na göre din bütün toplumsal kurumların yaratıcısı olduğu için dinde meydana gelecek bir kalkınma topyekun kalkınmayı sağlayacaktır.

Ancak ona göre evvela ülkemiz din eğitiminde toplumsal problem teşkil eden konular çözümlenmelidir. Bunun için dinin nasıl bir gerçek olduğu ortaya konulmalıdır. Bu sebeple dinin temel konusu olan Allah inancının doğru olarak öğretilmesi gerekmektedir. Allah, sıfatları ile birlikte doğru bir biçimde öğretilmelidir. Dini doğru öğretmek için de dinin kutsal kitabının öğretilmesi gerekir. Bunu yaparken İslam dininde önemli bir yer tutan mucizeler de öğretilmek durumundadır. Türk toplumunda çalkantı ve çatlamalara sebebiyet veren mezhepler konusu öğretilmelidir. Milliyet ile kavmiyet arasındaki ilişki, kadın erkek eşitliği, toplumda yaşanan din buhranının giderilmesi, gençlerin bu buhrandan kurtarılması meselesine önem verilmelidir. Bütün bunlar doğru yapılırsa ona göre toplumsal kalkınma meydana gelecektir. Zira problemin nerede olduğu tespit edilirse iyileştirmeye de oradan başlanır.

³² Baltacıoğlu, *Kültürce Kalkanmanın Sosyal Şartları*, s. 100.

³³ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 176.

E. SONUÇ

Baltacıoğlu'na göre din, kültürün en önemli unsurlarından biri olarak her şeyi etkilemektedir. Türk milletinin kültürel yapısı dini anlama ve yaşamasına etki etmektedir. Milletler dini anladıkları gibi yaşamaktadır. Din bazen kültürde meydana gelen geriliğe bağlı olarak toplumsal geriliklere sebebiyet vermektedir. Bu toplumsal gerilikten kurtulmanın yolu kültürel unsurları harekete geçirerek toplumsal ilerlemenin önünü açmaktır. Türk toplumu din ile eğitim arasındaki ilişkiyi iyice kavrayabilirse din sayesinde toplumsal ilerleme de mümkün olacaktır.

F. KAYNAKÇA

Baltacıoğlu, İ. Hakkı: *İçtimai Mektep, Nazariyeleri ve Prensipleri*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1933.

Baltacıoğlu, İ. Hakkı: *Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.

Baltacıoğlu, İ. Hakkı: *Pedagojide İhtilal*, İstanbul 1964.

Baltacıoğlu, İ. Hakkı: *Sosyoloji*, Sebat Basımevi, İstanbul 1939.

Baltacıoğlu, İ. Hakkı: *Ziya Gökalp*, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, İstanbul 1966.

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu): *Din ve Hayat*, Kader Matbaası, İstanbul 1339.

Gökalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), 2. Baskı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972.